

נתקבלו במערכת

אור ציון. בירורים על מצות קריאת שמע על המיטה. יוסף דוב ואברהם אהרן לובאן. ירושלים, אלול תשפ"ד. צד עמ'. (02-6250319)

אין נחת יותר גדולה לתלמיד חכם מאשר ליצור יצירה תורנית משותפת עם בנו, אחרי שזכה לגדלו לתורה ולמעשים טובים. ידידי הרב יוסף דוב שיתף את בנו הצורב בחיבור קצר וחשוב בעניין מצוה שְׁדִי נידושת בעקבינו: קונטרס בענייני קריאת שמע על המיטה - היחס בין מצוה זו לקיום מצות קריאת שמע של ערבית, מה כוונת אימרת רב נחמן 'אם תלמיד חכם הוא אינו צריך', מה כוונת השמירה ממזיקין שיש בק"ש על המיטה, ברכת 'המפיל' מהוה ונוסחאותיה, המזמורים הנאמרים עמה מקורם וטעמם, 'ויהי נועם' - שיר של פגעים, פסוקי דרחמי, תוספות של ראשונים ותוספות על פי מנהגים שונים, ועוד. מהדורת אלול תשפ"ד מורחבת הרבה יותר ממהדורת סיון תשפ"ד, והמחברים מתכוונים להוציא עוד מהדורה שלמה יותר, אין סוף לדיוקה של תורה...

אליהו. מהדורה עברית מבוארת. עם מבוא והערות. יצחק ברויאר. רמת גן, אוניברסיטת בר אילן, תשפ"ד. 177 עמ'. (press.office@biu.ac.il)

ד"ר יצחק ברויאר ז"ל היה מאישי הרוח והמעשה הבולטים ביהדות שומרת המצוות במאה הקודמת. אלמלא נפטר בגיל צעיר (בן 63) בירושלים סמוך אחרי השואה שגרמה לו לעשות מהפך בחלק מהגותו ותוכניותיו, ואם היינו זוכים לכך שהוא יהיה ממנהיגי המדינה בהקמתה ובראשית ימיה, יתכן שהרבה דברים היו נראים היום אחרת. הרבה ספרים הספיק לכתוב ד"ר ברויאר ורובם כבר תורגמו לעברית, ועתה הגיע זמנו של ספר קטן וחריג-יחסית בהגותו להיות מוצג לפני הציבור. אסון קרה בבית ברויאר בפרנקפורט, תינוק נולד - ונפטר שעות מעטות אחר הלידה. לפני קבורתו קרא אביו את שמו אליהו, על שם האיש שעתיד להשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם. סביב אירוע זה כתב ברויאר ספר הגותי עם פן אישי בולט, שבמרכזו המשפחה היהודית, תפקידי האשה והבעל, היחסים בין המשפחה לקהילה ולעם, על הקשרים בין בני הזוג ועל האהבה המחברת וגם מקשה לעיתים ועוד. מאז שנדפס הספר בגרמנית לפני בדיוק מאה שנים עבר הספר גילגולים רבים - הוא תורגם לעברית ע"י אחיינו ותלמידו שמחה הנשקה ז"ל כבר לפני שנים רבות, התרגום שופר והוגה בידי כמה מומחים, ונוספו לו מבוא מעניין ומקיף והערות חשובות ע"י ד"ר שובל שפט, החוקר ומפיץ את תורתם של הסבא רש"ר הירש והנכד ד"ר ברויאר בכתב ובעל פה. שבעה פרקים בספר, והם דנים במשבר המשפחה המודרנית (כבר לפני מאה שנה!) בה עיקר מרצו של האב מופנה החוצה במקום פנימה, במתווה העתיק של המשפחה היהודית, ב'דרך ה'" שהיא התוכנית האלוקית לבית היהודי, השבת כמרכז חיי היהדות בבית, בצדקה ומשפט בתוך המשפחה ומחוצה לה ובאהבה והאחוה שהם הדבק המחבר ומלכד אותה.

אמרי רצון. קובץ מאמרים. הרב רצון ערוסי. קרית אונו, מכון מש"ה, תשפ"ג. שלושה כרכים. (halichot@zahav.net.il)

הרב רצון ערוסי שליט"א, רבה הוותיק ורב-הפעלים של קרית אונו, עומד גם בראש מוסדות 'מכון מש"ה' - משנת הרמב"ם, ועמותת 'הליכות עם ישראל' להפצת תורה ברבים, חבר כבר שנים רבות במועצת הרבנות הראשית, מחזק ומייסד את מנהגי תימן בארץ, מגביר את המודעות והידע במשפט העברי, ומרביץ תורה בעל פה ובכתב בארץ ובעולם. לפני שמונים שנה נולד הרב ערוסי בצנעא בירת תימן, ועם קום המדינה עלה עם משפחתו ארצה במבצע 'מרבד הקסמים'. שנים הם חיו במעברה, אבל זה לא מנע מהנער להתקרב לזקני העדה וחכמיה, ובראשם רבי יוסף קאפח זצ"ל שהוא מחשיבו כרבו המובהק. בהמשך למד בישיבת הדרום ובישיבת חברון, ואחר נישואיו לימד במוסדות שונים, ובמקביל למד ואח"כ גם לימד משפטים בבר אילן ובת"א, הפיץ תורה בכמות ובאיכות, הקים רשת בתי דין לענייני ממונות, שימש ברבנות ועסק בצרכי ציבור באמונה. במהלך השנים כתב מאמרים בכל מקצועות התורה, בדגש על הלכה ורפואה והיבטים הלכתיים של ענייני טכנולוגיה מתחדשים, והשיב תשובות לאלפים, כאשר הקו המנחה אותו הוא איזון - צעידה בשביל הזהב בתוכן ובסגנון, לא נטייה להחמיר ולא חיפזון להקל, לא רצון לחדש ולא דבקות יתירה בישן, הכל בדרך עניינית ומתוקנת ומלאת ענווה עם ידיעת ערך עצמו. לקראת הגיעו לגבורות נטלו על עצמם בנו הרב צפניה ערוסי ותלמידו ומקורבו ר' יוסף פרחי לאסוף את מאמריו הרבים ולסדרם יחד לתועלת הציבור, ומזה יצאו שלושה כרכים ובהם כ-1300 עמודים: בראשון שלוש מאמרים בענייני משפט עברי וענייני חושן משפט ודברים על כמה אישים ושיטות, בשני ט"ו מאמרים בענייני הרמב"ם ובביאורי הרב קאפח ועוד ט"ו בענייני מנהגי תימן, ובשלישי כשלושים מאמרים בענייני הלכה ומנהג ורפואה וטכנולוגיה, והכל מלווה במפתח מפורט. יהי רצון שעוד ינוב בשיבה הרב רצון ערוסי שליט"א ויגדיל תורה ויאדיר עוד שנים רבות וטובות.

אסיא. קובץ חרבות ברזל. פיקוח נפש וגבולותיו. העורך: סא"ל (מיל.) הרב ד"ר מרדכי הלפרין. ירושלים, מכון שלזינגר, תשפ"ד. 225 עמ'. (assia@medethics.org.il)

זהו גיליון מיוחד של כתב העת התורני-הלכתי-רפואי 'אסיא', שיצא גם כספר בכריכה קשה, ובו תריסר מאמרים חשובים-ביותר שהורתם ולידתם במלחמת תשפ"ד דהשתא. הרב דייכובסקי שליט"א כותב כיצד יש לפסוק במלחמה (מהדורה שונה ומורחבת של מאמרו ב'המעין' גיל' 248 טבת תשפ"ד 'פסיקת סטנדר ופסיקת שטח' שזכה לפרסום גדול); הרב עזריאל אריאל רבו של היישוב עטרת שבבנימין (שנס גדול אירע לתושביו בתחילת חודש אלול תשפ"ד - כשנתגלתה ונוטרלה מכונית תופת בכניסה ליישוב שהמתינה לאוטובוס התלמידים שעמד להגיע) עוסק בכללי ביטוח בשורה רעה בשבת, ה' ישמור; הרבנים הצבאיים החשובים הרב אודי שוורץ והרב דודי גרינפלד מנסים להגדיר את גבולות ההקלות שנדרשו משום פיקוח"נ במלחמת תשפ"ד על שלביה השונים, כשבמוקד דיונם הפסק המחודש שהתיר

לצאת משטחי הלחימה להתרעננות בבית גם בשבת, ותגובה נרגשת וחולקת של הרב יהושע בן מאיר, רב צבאי ותיק ובכיר בעבר, ועוד המשך דיון בנושא זה כולל הצגת מסמכים ותיאור עובדות; מאמר ארוך, בנוי כעין יומן, של העורך הרב הלפרין, הכולל את חוויותיו כלוחם ורב צבאי במלחמת יוהכ"פ תוך דיון בגדרי פיקוח נפש במלחמה; דיון רפואי והלכתי חשוב על הבעיות והסכנות של שהייה עודפת בבית חולים; מאמר אקטואלי-מתמיד של הדיין הרב וייסינגר על קדימויות של חולים בפדיון שבויים; ובסוף הגיליון חידה: היכן נמצא המחקר הצבאי-רפואי שצוטט בכמה מקומות, שהוכיח את העובדה הידועה (שאפשר היה לראות אותה בעיניים ושגם סיבותיה ברורות) שסף השבירה של בחורי ישיבות ההסדר במלחמת יום הכיפורים במצבים קשים היה גבוה באופן משמעותי מסף השבירה של חיילים אחרים. החוברת מסתיימת בהבעת תקווה שיימצא המחקר הזה, ושאפשר יהיה ללמוד ממנו דרכים לחיזוק רוחם של כל חיילינו. ייש"כ של מורי וידידי הר"מ הלפרין שליט"א על הגיליון כולו, ועל דבריו החשובים בו.

את יולדת. על הריון, לידה, הנקה וחזרה לשגרה. חנה קטן. שעלבים, ספריית משעול, תשפ"ה. 238 עמ'. (sif.mishol@gmail.com)

ספר חדש זה הוא במידה מסוימת ספר המשך ל'טהורה את' שיצא לאור לפני כשלוש שנים, ועסק בחוויות ותובנות סביב הטבילה והטהרה ו'תומכי הטהרה' שעומדים לרשות האשה היהודייה שבונה את ביתה - מדריכת הכלות, הבלנית, בודקת הטהרה, הרופאה, הרב הפוסק, והבעל כמובן. עתה בספר 'את יולדת' פוגשות הקוראות את המחברת בכל הצמתים שמתחילת ההיריון ועד לתקופה שאחרי הלידה. אחרי עשרות שנים שאשתי שתח' מטפלת בנשים הרות ויולדות ומניקות, אחרי פגישות אינספור במרפאה עם בנות שנמצאות בנקודה מסוימת על המעגל הזה וזקוקות לעזרה ועצה ועידוד והכוונה, היא ריכזה בספר 'את יולדת' את מיטב התובנות והעצות שנראו לה ראויות להצגה לפני הקוראות, בגישה תורנית בריאה ועכשווית, ועם הרבה סיפורים 'מהשטח'. פרקים רבים מסתיימים במשבצת צבעונית עם הכותרת 'עניין אישי', ובו משתפת המחברת אירוע שקרה לה או טיפול רפואי שהיא קיבלה או רגשות פרטיים שלה שקשורים לפרק המדובר, וכלשונה בהקדמה: 'אני הופכת בכך, במידה מסוימת, את רשות היחיד שלי לרשות הרבים, הכל לתועלת ולשם שמים'. זהו ספרה ה-11 של זוגתי הרבנית ד"ר חנה קטן, ובעז"ה לא האחרון...

בהיותו קרוב. ימים נוראים. מאמרים ושיחות מרבני ישיבת בית אל. בית אל, תשפ"ד. 417 עמ'. (moadim.beitel@gmail.com)

ספר חדש ובו ל"ד מאמרים בענייני הימים הנוראים, התשובה והטהרה וההתחדשות והשופר והדין וכל מה שסביבם, מתורתם של רבני ישיבת בית אל שבראשות ראש הישיבה ומייסדה ומכוון דרכה הרב זלמן ברוך מלמד שליט"א. חלק מהמאמרים נכתב ע"י מחבריהם, וחלק מהם תומלל ונערך משיעורים בעל-פה ע"י העורכים החרוצים, עד שפנים חדשות באו לכאן.

צוות העריכה כלל כמה רבנים ותלמידים בישיבה, שצירפו מעשה למחשבה, וסידרו את המאמרים לספר מהודר ובו שלושה שערים - על התשובה וימי אלול, ראש השנה, ויום הכיפורים. נעים לפגוש בספר שלוש דורות של ר"מים, חלקם תלמידי תלמידיהם של ראש הישיבה והר"מים הוותיקים שליט"א. הספר מכבד את תלמידי הישיבה ובוגריה שנהרגו על קידוש השם במהלך מלחמת תשפ"ד הי"ד, וכולו תפילה לרפואת הפצועים ולשוב המפונים לבתיהם בעגלא ובזמן קריב.

גאון יעקב. ביאור על טור אורח חיים. רבי משה אלאשקר. עפולה, מכון לנשמה, תשפ"ד. +36 תקן עמ'. (H2101268@gmail.com)

מהר"ם אלאשקר זצ"ל מוכר וידוע כאחד מגדולי המשיבים בדור שלאחר גירוש ספרד. בתור ת"ח צעיר הגיע אחר הגירוש למצרים ושימש שם כרב ודיין, ובהמשך עלה ארצה והיה בקשר קרוב עם גדולי צפת וירושלים. ידוע היה שחיבר בנוסף לשו"ת מהר"ם אלאשקר גם ספר על טור או"ח בשם גאון יעקב, וכתה"י נזכר ע"י החיד"א ואחרים, אך רק עתה זכה לראות את אור הדפוס ע"י כמה מצאצאיו (ממשפחת לסקר=אלסקר=אלאשקר) וברכה רבה בו. לצער כל הלומדים אבדו חלקו הראשון וסופו של כתה"י, כך שהוא מתחיל מאמצע הל' שבת (סי' שז) ומסיים באמצע הלכות חנוכה (סי' תרעז), אך ברכה רבה טמונה בדיוניו המעמיקים של אחד ומיוחד מקדמוני האחרונים בדברי הטור (שעל שמו נקרא הספר), ובדעות הרמב"ם ושאר הראשונים וביאורי סוגיות והסקת מסקנות, דברים יקרים להם וזכה עתה עולם התורה באיחור של כ-500 שנה... המו"לים צירפו לספר מבואות חשובים ומעניינים וישר כוחם.

יגְתָהּ תִּקְוָה. מבט תורני על מלחמת יום הכיפורים. ליקוט ועריכה: שי הירש. נריה, מכון תורת שלמה, תשפ"ד. כד+439 עמ'. (toratshlomo@gmail.com)

הרב שי הירש הוא איש חינוך וחוקר תורני ורב צבאי במילואים, והוא עומד בראש מכון המחקר התורני 'תורת שלמה' ע"ש הרב גורן זצ"ל לחקר מערכות ישראל בדורנו מנקודת מבט תורנית. המכון כבר הוציא לאור לקט בן שלושה כרכים בשם 'המחזיר שכינתו לציון' על המשמעות של מלחמת ששת הימים ושחרור ירושלים והר הבית, את הספר 'אזור ישראל בגבורה' לחיזוק רוח הלחימה לקראת השירות בצה"ל, ואת הספר 'עטרת שלמה' הכולל קווים לדמותו ולפועלו של הגר"ש גורן זצ"ל. במקביל עסק הרב הירש בכתובת ועריכת ספרים חשובים אחרים. בשנת תשפ"ג במלאת יובל שנים למלחמת יום הכיפורים הוא אסף לקובץ מהודר אחד תגובות והגינות של גדולי תורה מכל הגוונים על המלחמה ההיא, דברים שנכתבו סמוך לאירועים ודברים שנכתבו לאחר שנים, בתוספת דברים חשובים משלו, והוא נותן פתחון פה גם לתהליכים שקרו ושקורים עד היום בעקבות רעידת האדמה שגרמה המלחמה ההיא. ס"ד מאמרים בספר, והם מחולקים לשלושה שערים: הראשון כולל מאמרי הגות ואמונה סביב המלחמה עצמה ותפקידה בתהליך שיבת ציון שאנו בעיצומו זה כמאתיים שנה, השער השני עוסק בניסים הרבים שאירעו

במלחמה זו ב'מיקרו' וב'מאקרו', הגלויים והפחות גלויים, ובחובת ההודיה עליהם להלכה ולמעשה, והשער השלישי מלקט דברי חיזוק ואמונה של גדולי ישראל שנכתבו סביב לאותה מלחמה. הרב שי מדגיש שבמלחמה זו החלו כמה תהליכים משמעותיים ביותר לעתיד העם והמדינה, בהם הרמת קרנם של לוחמי ישיבות ההסדר והטמעת הרעיון של שילוב-אמת בין ספרא לסייפא, הקמת תנועת 'גוש אמונים' ותחילת תנופת התיישבות בכל מרחבי ארצנו, הופעת תנועת התשובה הפלאית בכל המגזרים, ובהמשך העלייה לשלטון של הימין המסורתי בשיתוף הציבור הדתי, כאשר אנו עתה בעיצומו של תהליך שבו גם האליטה שמחזיקה עדיין במערכות המשפט והתרבות והתקשורת מתחילה להרגיש שהגיע יומה. הרב הירש מוסיף לתהליכים החיוביים שקרו בעקבות מלחמת יוהכ"פ את הקמת תנועות המחאה וה'שלום' למיניהן, שהמשכן לדעתו, לאחר תיקון, עתיד להיות חיזוק הממד האוניברסלי שבישועת ישראל וההשפעה על העמים כולם - אבל לענ"ד עדיין קשה לראות את הטובה הגדולה הטמונה בהן, וימים יגידו. הוא כמובן שלא מתעלם מקיבוץ הגלויות הענקי הקורה מול עינינו - יותר משבעה מיליון יהודים חיים בארץ ב"ה, והעננים שמצטברים מעל ראשם של היהודים בגלויות ה'זהב' השונות נותנות סיבה טובה להיות אופטימי לגבי המגמות החיוביות של העלייה לארץ בשנים הקרובות. רוב המאמרים נכתבו ע"י רבנים הקשורים יותר או פחות לציבור הדתי-לאומי, אך העורך מביא גם דברים של הרב שך זצ"ל על שבירת האמונה ב'כוחי ועוצם ידי' בעקבות המלחמה, מאמר של הרבי מחב"ד זצ"ל על 'הפכים הקטנים' שמלווים את בואו של המשיח, דברי חיזוק של האדמו"ר מסלונים בעל 'נתיבות שלום', ועוד. במדור 'נעילת שער' נמצאים כמה נספחים חשובים, ובהם יומן המלחמה, פעליו של הרב גורן בימי המלחמה, דברים על פעילות הרבנות הצבאית במלחמת יום הכיפורים ועוד, ובסוף הספר נמצא מפתח לכל הרבנים וגדולי התורה שנזכרו בו. הכנת הספר לדפוס הסתיימה בעיו"כ תשפ"ד, ומלחמת תשפ"ד לא נזכרת בו כלל. אפשר להניח שבעתיד נראה ספר מעשה ידיו של הרב הירש גם על מלחמה קשה ומיוחדת זו.

ותאזרני שמחה. מהות השמחה והדרכים להשגתה. אסופת מאמרים. ליקט: אברהם זוננשיין. ירושלים, דברי שיר, תשפ"ד. 431 עמ'. (info@dshir.co.il)

אשר זוננשיין ז"ל גדל כילד בקרית ארבע, למד בישיבת רמת גן, וחי עם משפחתו הצעירה בכוכב השחר. אחרי שנפטר עלם חמודות זה ממחלה קשה בשנת תשע"ה הקים אביו שיח' מצבה לזכרו - ספר ובו ל"ה מאמרים מאת רבנים מכל הגוונים סביב השמחה ותפקידיה בשיגרה ובימים טובים, בתוך המשפחה ובחברה, בעבודת ה' ובין אדם לחברו, בארץ ישראל ובעבודת המקדש, השמחה בטוב ובימים קשים, גבולותיה ותפקידיה, השמחה הטבעית והעבודה הנדרשת לשמירתה, כיצד לחיות חיים של שמחה, השמחה בחסידות (הבעש"ט, ר' נחמן, ר' צדוק), השמחה בעשיית המצוות, השמחה כעניין של אופי, מה בין ליצנות לחוש הומור, ועוד ועוד. בסוף הספר מובאים קווים מרגשים לדמותו המיוחדת של אשר ז"ל ע"י רבותיו וחבריו ובני משפחתו. חבל על דאבדין. תנצב"ה.

חיבור ההכרעות לרבנו יעקב בן מאיר תם. למלחמת הלשון בין מנחם בן סרוק לדונש בן לברט. מהדורה מדעית מבוארת. גדליה לסר. רמת גן, אוניברסיטת בר אילן, תשפ"ד. 735 עמ'. (press@mail.biu.ac.il)

דונש בן לברט ומנחם בן סרוק היו שני פייטניים ומדקדקים מפורסמים שחיו בתחילת תקופת הראשונים, בימי גדולתו של רבי שמואל הנגיד בספרד. מעט מכתביהם ומפיוטיהם שרד, ובהם הספר 'מחברת' של מנחם שהוא מעין מילון מקראי, הראשון שנכתב בעברית (קדם לו 'האגרון' - מילונו של רס"ג שנכתב בערבית), ותשובות חברו-יריבו דונש על הספר, ובהן לא מעט השגות חריפות ואף התייחסות פוגעת כלפי מנחם, כולל חשד שהוא נוטה לדעות קראיות. כמה מתלמידיהם כתבו קונטרסים כדי להגן על רבותיהם, ונראה היה שה'מלחמה' נשארה בתוך עולם הדקדוק הספרדי. אך פתאום לאחר כמאתיים שנה נכנס למערכה גדול בעלי התוספות, רבנו תם נכדו של רש"י, ובדע לשוני בלתי-מצוי הוא כתב חיבור קטן בחרוזים ובו 160 הערות, שברובן הגדול תומכות בדעת מנחם ומגנינות עליו מפני השגות דונש. החיבור הקטן והחריג והחריף הזה יצא לאור באופן משובש מכת"י אחד לפני כמאה וחמישים שנה ע"י החכם צבי הירש פיליפובסקי באנגליה, שגם קבע את שמו 'הכרעות רבנו תם', אך מטבע הדברים העיסוק בו היה קטן יחסית. בשנים האחרונות עסק ד"ר גדליה לסר, בהדרכתו של פרופ' יוסף עופר מבר אילן, בהכנת מהדורה מתוקנת ומושלמת של החיבור, והוא יצא לאור עתה כשהוא כולל מבוא ענק בן 300 עמודים הסוקר את שיטותיהם הפרשניות והדקדוקיות של מנחם ודונש ורבנו תם וכל המסתעף, ובחלק השני של הספר נדפס החיבור עצמו בנוסח מתוקן עם חילופי נוסחאות ופירושים וסיכומים ומפתחות מפורטים ביותר, מלאכה לדורות.

כי הם חיינו. מאמרים במסכתות קידושין וסוכה. תלמידי שיעור ד מחזור ח"י. שעלבים, ישיבת דרך חיים, תשפ"ד. 238 עמ'. (yderechaim@gmail.com)

סיכומי סוגיות ומאמרים בענייני המסכתות שנלמדו בשיעור ד של שנת תשפ"ד. העורכים כותבים בהקדמתם דברי פרידה מרגשים על סיומן של ארבע שנות לימוד יפות ופוריות בישיבת 'דרך חיים' שעל יד ישיבת שעלבים. הם משווים את פרידתם מחבריהם לפרידת יהונתן מדוד ולפרידת משה רבנו מעם ישראל בערבות מואב, מעט טרגי מדי לטעמי... למעשה כולם ממשיכים בישיבות טובות ויותר טובות, והקשר ביניהם יישמר בעז"ה בעידודו של ראש הישיבה הרב מתניה אריאל שליט"א. החוברת כוללת י"ט מאמרים במסכת קידושין מ'אוש ומחילה בלב' ועד 'דבר שלא בא לעולם', ועוד חמישה בענייני מסכת סוכה, באיכות ובעומק שמכבדים את הכותבים, את רבותיהם ואת 'דרך חיים' בכלל.

להיות לגואל. היסודות הציוניים בחסידות רוז'ין. נחל אלגד בנימין שוהם. ברכה, מכון הר ברכה, תשפ"ד. 237 עמ'. (elgad.shoham@gmail.com)

ר' ישראל מרוז'ין הקים שושלת חסידית חדשה שממנה השתלשלו בהמשך גם חצרות

סדיגורה, שטפנסט, הוסיאטין, דרוהוביטש ועוד. לכל אחת מהן גוון משלה, אבל הנקודה המרכזית של ההסתכלות על עבודת ה' 'בגדול', באופן שאינו סטנדרטי, בחיבור מיוחד של הקודש והחול ושל החיים עם מה שמעליהם, ובהטלת האחריות מהרבי לחסיד עצמו, משותפת במידה רבה לכולן. הרב שוהם, צאצא לחסידי רוז'ין והוסיאטין, העמיק לחקור בתורת בית רוז'ין, והגיע למסקנה שגם בעניין היחס לארץ ישראל הקדימה חסידות רוז'ין את זמנה, ואפשר למצוא בכתבי גדוליה הגות ציונית-חסידיית מרשימה עוד מהתקופה שלפני קום התנועה הציונית וגם בשנים שלאחריה, עד הדור האחרון. את דבריו כותב המחבר פרקים פרקים כאשר משולבים בדבריו קטעים שלמים מספרי גדולי האדמו"רים צאצאי ר"י מרוז'ין, כולל פרקי חיים, מעשים והנהגות ודברי חכמה, וורטים חסידיים ועוד, באופן קולח ומרתק. מסקנתו היא שתורתם של צדיקי השושלת אינה מוכרת ואף נדחקה לשולי ההגות החסידית, וההתעוררות החסידית בתוך חלק משמעותי מהציבור התורני-לאומי ראוי לה שתתמקד גם בדבריהם, שיש בהם הדגשה של ישוב הארץ ובניינה בפועל, וחיבור בין החזון לקירוב הגאולה לבין מעשים המבטאים חזון זה. בעקבות ההבנה ההיסטורית של הצדיקים לבית רוז'ין על המציאות המתחדשת בבניין ארץ ישראל בדורות האחרונים הם חתרו לחיזוק העלייה לארץ ופעלו לאחדות ישראל, ואנו ממשיכים כדאי לנו מאוד להידבק גם בתורתם. ספר זה הוא צעד ראשון בכיוון הזה.

לשוב הביתה. מגילת רות של הנפש. הרב חגי לונדין ויצחק לונדין. ירושלים, מגיד, תשפ"ד. 103 עמ'. (hagefr@gmail.com)

את הרב חגי שליט"א החרוץ והפורח אין צורך להציג, ועתה מצטרף אליו בנו הבכור יצחק דניאל נר"ו ביצירה חדשה - מבט פרשני-דרשני-קבלי-הגותי על מגילת רות, כאשר רות מסמלת, בין השאר, את הכוחות החיוביים בנפש ש'מרווים' את הקב"ה נחת מברואיו. הביאור כולו סובב סביב החסד שהמגילה מלאה ממנו, סביב ההתקרבות מרחוק אל הקב"ה במסירות נפש, וסביב התשובה הפרטית והציבורית ואורו של משיח שנבראים מהשילוב של כל הטוב שבעניינים האלו. חלק מהביאור נכתב בחודשי המלחמה האחרונים, והמחברים מצפים ומתפללים שכמו שאירע במגילה שלנו - גם היום הסיבוכים יביאו בסוף לאיחוד העם ולנחמה ולתשובה ולגאולה שלמה. דוגמא קטנה מהביאור: בסוף פרק ג מבטיחה נעמי לרות 'כי לא ישקוט האיש כי אם כילה הדבר היום', מהו חוסר הסבלנות הזה? למה דווקא היום? כותבים המחברים: 'בעת שהתחיל מהלך התשובה של כוחות החול (מצד רות) להתחבר עם האישיות השכלית (מצד בועז) - אין להתמהמה, אלא יש להביאו לידי גמר בזריזות'. הדברים מזכירים את דברי ר' צדוק הכהן על החיפזון שנדרש בפסח מצרים, כי התחלת עניין מקודש חייב להיעשות בחיפזון כדי שהמהלך 'יתפוס' ולא יסוג אחור. אחרי הפירוש על המגילה נמצא בחוברת פירוש על 45 בתי ה'אקדמות' שאומרים האשכנזים בראשית קריאת התורה בשבועות, ובסוף הערות ומקורות. חמרא וטיבותא לאב ולבן.

מאמר מרדכי. על פרשיות התורה. רבי מרדכי אקאלר. תרגום ועריכה הרב מנשה ורדי. תשלב עמ'. (5803313@gmail.com)

בשנת תקצ"ט בעקבות עליית דם נגזרה כליה על יהודי העיר הגדולה משהד שבצפון מזרח פרס, והביריה האחת הייתה לקבל עליהם את דת האסלאם. היות ולא מדובר בדת של ע"ז קיבלו עליהם רבים מיהודי העיר את דת המוסלמים בגלוי, ובסתר המשיכו לשמור מצוות כמיטב יכולתם, כולל תפילות וכשרות וקידושין ונישואין וברית מילה ועוד. הדבר לא היה מתאפשר אם לא היו קיימים כמה יהודים גדולים בין חכמי הקהילה שעברו מבית לבית ולימדו והסבירו והדריכו ועודדו וחינכו. הגדול והחשוב שבהם היה רבי מרדכי אקאלר, שנולד בקהילה בשנת תר"י, גדל בה כילד אצל אביו שהיה מרבני הקהילה, ובבגרותו מסר את נפשו עבור יהודי העיר. במרתף ביתו התקיימו במשך שנים בסתר תפילות במניין, והוא נשא על כתפו את משא העם, עד שבשנת תרמ"ג מונה רשמית לרב הקהילה. הוא תרגם לפרסית את סידור התפילה, וכן מחזורים וסליחות והגדה של פסח, וספרים אלו נדפסו במהלך השנים והועילו מאוד לאנוסי משהד. כמו כן מסר בקביעות שיחות ודרשות לשומעי לקחו במניין שבמרתף ביתו ובבתי יהודים אחרים, ואת הדרשות האלו כתב, ועתה הן זכו להיתרגם מפרסית ללשון הקודש ע"י נינו הרב מנשה ורדי שליט"א ולצאת לאור בהידור רב. אין כאן רק דברי תורה מתוקים, חלקם מלוקטים וחלקם מקוריים שלו, אלא מצבה מרגשת ליהודי שמסר את נפשו לשמירת רוחם של ודתם של אחיו בשנים של צרה גשמית ורוחנית, וזכה שרבים מבני הקהילה שמרו על יהדותם ועלו ארצה ובנו בתים גדולים לאלוקים, הרבה בזכותו. הוא עצמו עלה ארצה בשנת תרפ"ז כשבנו רבי רפאל ממלא את מקומו, שימש כרבם של יוצאי משהד בירושלים, ונפטר בשנת תרצ"ו כשהוא משאיר אחריו בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות, רבים מהם שם משפחתם 'מוראדי' ככינוי שמו הפרטי בפרסית. בפרשת וירא על הסיבה שפעם כתוב 'וירא אליו ה' ופעם כתוב 'וירא ה' אל אברם' כותב רבי מרדכי שְנָאָה לבורא שיש לו נברא כזה ונאה לעבד שיש לו אדון כזה, וכמה יפים הדברים גם לגבי רבי מרדכי אקאלר זצ"ל עצמו. חמרא למריה וטיבותא לשקייה.

מדרש איכה זוטא. מהדורה ביקורתית על פי כתבי יד עם חילופי נוסחאות ומבוא והערות. ענת רייזל נקר. ירושלים, מכללת הרצוג והאיגוד העולמי למדעי היהדות וקרן הרב רוזן, תשפ"ד. 413 עמ'. (Reizel.a@gmail.com)

מדרש רבה על איכה נוצר בתקופת האמוראים, והוא אחד המדרשים הקדומים. מדרש זוטא הקטן והמאוחר משלב בין דרשנות לפרשנות וכולל סיפורים ומשלים. הוא יצא לאור לראשונה ע"י החכם שלמה בובר לפני 130 שנה. ד"ר רייזל מציעה לראשונה שיש בו הכלאה של שני חיבורים שונים מהם נוצר הגיוון המיוחד שבו, והיא מוכיחה את הרעיון הזה לאורך כל המבוא שלה. היא לקחה את מדרש זוטא על איכה כ'פרויקט' בעבודתה לתואר שני ואח"כ לתואר שלישי, ועתה הוציאה אותו לאור על פי כל כתבי היד עם חילופי נוסחאות מפורטים ומקורות והערות והפניות למקבילות ולהרחבות, ועם מבוא מקיף ביותר - על שמו של המדרש

ועדי הנוסח שלו ותפוצתו והיקפו ומבנהו, על תוספות מעתיקים שנכנסו לתוך הטקסט ועל מקורותיו בספרות חז"ל ובספרים החיצוניים ובפיוטים קדומים, על עריכתו וצירוף שני חלקיו לספר אחד אי-שם בראשית תקופת הראשונים, על סגנונו ולשונו והלעזים המפורזים בו, על הסיפורים והמשלים שבו, על עיצוב סיפור החורבן בו, על רעיון קידוש השם כפי שהוא מופיע בו, ועוד ועוד. בהמשך הספר מובא המדרש עצמו, כאשר בממוצע 7-8 שורות למעלה הן לשון המדרש ושאר העמוד מוקדש לחילופי נוסחאות ובירורים ומקורות. בסוף הספר נוספו נספחים, כולל הוספות בכתבי יד שאינן מגוף המדרש, צילומים [צבעוניים!] של כמה וכמה דפים מכתב היד הזה, ורשימת מקורות ארוכה ומפורטת.

מטמוני המפרשים. פנינים מתוך מדרש רבה, הזוהר ומפרשי התורה. **ספר במדבר.** מאת הרב אבנר מרדכי. עורך הרב בועז מרדכי. מבוא חורון, תשפ"ד. תתסז עמ'. (boaazz@gmail.com)

ר' אבנר מרדכי שיח' נולד בירושלים לפני ע"ז שנים למשפחה של רבנים ובני-תורה יוצאי קהילת משהד שבפרס, שמסרו נפשם על שמירת יהדותם בתנאים קשים-ביותר. בשנים האחרונות הוא גר ביישוב מבוא חורון שבבנימין ליד חלק מילדיו. בנוסף לעבודתו בתפקידים בכירים בבניין הארץ השתתף כל השנים בשיעורי תורה תמידים כסדרם, ובשלושים השנים האחרונות החל נוסף לכך ללמוד ביסודיות את התנ"ך ומפרשיו. לפני כמה שנים עלה בלבו ללקט לעצמו ביאורים ופירושים לפסוקי התנ"ך מתוך המדרשים והזוהר והמפרשים, ומיגו דזכי לנפשיה החליט לזכות גם את הציבור כולו. בנו, עמיתי ויד"נ הרב בועז, שידי רב לו בההדרת ועריכת ספרים תורניים רבים במסגרת מפעלי 'מכון שלמה אומן', עמד על ימינו של אביו וסייע לו בגמר המלאכה, ויחד הם מציגים לפנינו את 'מטמוני המפרשים', ביתיים על ספר במדבר, לקט מתוק של דברים דבורים על אופניהם מחז"ל ומהזוהר ומגדולי הדורות האחרונים לפי טעמים של האב והבן. תועלת רבה תהיה בסדרה כולה, כאשר כל מבקש ה' המעוניין למצוא לקט מסודר של ביאורים מגוונים כסדר פסוקי התורה ימצא אותם מונחים לפניו כשולחן ערוך ומוכן לסעודה ב'מטמוני המפרשים'. חמרא לרבי אבנר, וטיבותא רבתא לבנו ידידי הרב בועז.

מצפה. מבט צבאי בפרשת השבוע. תובנות צבאיות מתוך הפרשה. יוסף אברמסון. גבעת אסף, תשפ"ד. 77 עמ'. (ycgolan15@gmail.com)

כמו שבשבת יש גוף ונשמה, הגוף הוא מצוות השבת השונות בקום עשה ובשב ואל תעשה והנשמה היא לימוד התורה והרוח שבאה עמו, כך גם במצות המלחמה, כותב ר' יוסף מחבר החוברת, יש את גוף המצוה - הלחימה עם כל מה שכלול בה, ויש את נשמתה - התפילות בלחימה להצלה ולניצחון ולימוד התורה בכל עת שזה אפשרי, בעיקר בנושאים העוסקים בצבא ובמלחמה. ר' יוסף אברמסון חיבר כבר בראשית מלחמה זו את סדרת הספרים 'שפת המלחמה' בה מתחברים דברי בעל ה'שפת אמת' לאירועי הימים האלו, ועתה בחר לעסוק בחוברת זו בערכי יסוד של צבא ומלחמה שמצא בפרשות השבוע של חומשי במדבר ודברים,

הפרשות שעוסקות בדור באי הארץ ובהכנות לכיבושה. לקראת גיוסו בפעם השלישית במסגרת גדוד ההנדסה הקרבית שבו הוא משרת החליט ר' יוסף להוציא לאור דברים שכתב בעבר ודברים חדשים המקשרים בין הצבא לקודש, ודנים במשמעות המלחמה ובתקווה להכחדת אויבנו. הוא מצטט את דברי תא"ל (מיל), עופר וינטר ש'היום אין יחידה קרבית בצה"ל שלא נושאת עיניים לשמיים לפני שהיא נכנסת לקרב", והספרון הזה בא לחזק גישה זו. יישר כוח ר' יוסף אברמסון, יה"ר שאתה וחברך תסיימו תקופת שירות זו בשלום ובטוב ובנקמה ובנחמה.

משפט וצדקה. אבן העזר. מאמרים ופסקי דין מבית הדין הרבני. אוריאל אליהו. ענב, מכון רזי משפט, תשפ"ד. 482 עמ'. (oriele@rbc.gov.il)

הרב אוריאל אליהו הוא בוגר ישיבות מרכז הרב והר המור, וסיים לימודי דיינות בכולל ארץ חמדה. הוא משמש כבר כמה שנים כראש כולל 'כרמי המשפט' ביישוב ענב שבצפון מערב השומרון, וכדיין בבית הדין הרבני בנתניה. ספר זה כולל פסקי דין בענייני משפחה, שהם בדרך כלל 'השפיר והשלייה' של הדיינים בבתי הדין הרבניים. המחבר פורס בפסקי הדין שלו את דעתו הנחרצת שהחישובים והסכומים שמטילים הדיינים בדרך כלל על הבעל המגרש לאחזקת ילדיו אינם צודקים ואינם נכונים, לא הלכתית ולא משפטית ולא מעשית. לדעתו התקבלה בשנים האחרונות בבתי הדין הרבניים הנורמה, שיסודה באג'דה משפטית-חילונית, להגדיל באופן משמעותי את סכומי הכסף שהאב צריך לשלם לאחזקה השוטפת של ילדיו שנמצאים אצל גרושתו, כאשר במעין תנועת מלקחיים מחייבים אותו על הוצאות שעל פי ההלכה אין לחייבו, ומצד שני גם מגדילים את סכומי החיוב הרבה יותר ממה שראוי על פי הדין, וגם לא דורשים מהמגורשת להשתתף בהוצאות האלו גם אם הכנסותיה גבוהות ומכובדות, לפעמים גבוהות באופן משמעותי מאלו של האב. גם מחייבים את הסכומים האלו לא רק עד גיל שש כפי עיקר הדין, אלא עד גיל מבוגר בהרבה על פי תקנות שונות שתיקנה הרבנות הראשית והנהגות שהתקבלו בבתי הדין הרבניים, שלא כולן מתאימות לדעתו למציאות הקיימת היום. המחבר התחיל לבדוק ביסודיות את הנושא גם מצידו ההלכתי וגם מצידו המעשי-כלכלי, יזם הכנת לוחות מפורטים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה על הוצאות הריאליות לכל ילד, בדק באירגון פעמונים מה קורה במשפחות במצב כלכלי דחוק, לפני שמתנדבי פעמונים מעמידים אותן על הרגליים, התייעץ עם גורמים רבים מאוד כולל דיינים ותיקים ותלמידי חכמים מגדולי הדור ומומחים בכלכלה וסטטיסטיקה ויועצים משפחתיים, ועדיין הוא וכן זוגו בבית הדין בנתניה, הרב משה חביב מבית אל (שבינתיים גם הפך למחותנו), נשארים בדרך כלל במיעוט, ופסקי דיניהם נדחים ע"י בית הדין הגדול בשבתו כבי"ד לערעורים. גם על גבי 'המעין' הנושא הזה כבר עלה באריכות - בגיל' 240 (טבת תשפ"ב) עמ' 45 ואילך כתב הרב אליהו את עיקרי שיטתו בעניין מזון לילדים במקרה של פיבוד בין ההורים, בגיל' 242 עמ' 32 ואילך הגיב על כך הרב הראשי ר"ד לאו שליט"א תגובה נמרצת, ובגיליון 243 שאחריו עמ' 87 השיב לו הרב אליהו ועמד על דעתו. אין ספק שזו מחלוקת לשם שמים, ונראה באמת אם יצליח הרב אליהו לשנות סדרי בראשית ולהעמיד את הדין בבתי הדין הרבניים על האמת והמשפט והצדק על פי דעתו.

נתיבות הוראה. בדרכי קביעת והוראת ההלכה, הכרעת המחלוקות והנהגת היחיד במחלוקת. מרדכי הלוי פטרפרוינד. ירושלים, תשפ"ד. תתקנ עמ'.
(m274274@gmail.com)

ספר ענק, המקיף כל מה שנאמר ונכתב בעניין דרך פסיקת ההלכה במצבים של ספק או של מחלוקות פוסקים, עד כמה יש להתחשב בהכרעות שהכריעו כבר פוסקים לפנינו, האם אפשר להחליט שנוהגים תמיד כפוסק פלוני, מתי מדובר על שעת הדחק ואיך קובעים על מי ניתן לסמוך בשעה כזו למרות שבדרך כלל בעניין זה לא פוסקים כמוהו, מתי צריך להתחשב בכלל שספק דאורייתא לחומרא ושל רבנן לקולא, ועוד שאלות רבות. ראשונים כבר דנו באריכות בשאלות אלו, ובתקופת האחרונים נכתבו מאות תשובות בנושא. מטרת הספר הזה היא לעסוק בסוגיות אלו בעיון למדני ממקורן ועד לקיומן המעשי, עם הסתייגות שלהלכה למעשה יש לפנות לפוסקים בכל עניין ועניין לגופו. שבעים סימנים בספר, והם כוללים בין השאר דיון בהנהגת תלמידי הרב ובני מקומו, קבלת רב, אם אפשר לקבל חכם מיקל שאינו רבו, אם אפשר לפסוק כ'מעשה רב' של מי שאינו רבו, הכרעה כפי המקובל, מה נחשב 'מנהג', הכרעה לפי מי שנראה בעיני גדול יותר בתורה, מעלת ההכרעה כחכם שחי בארץ ישראל, מתי אין הולכים אחר הרוב, שימוש האוסר בכליו של המתני, משמעות מנהג אבות, האם חכם מחמיר יכול לשלוח את השואל לחכם אחר מקיל, דרכי הכרעה בוויכוח בין מומחים (רופאים וכד') שמשפיע על ההלכה, וזהו רק חלק קטן מהנושאים הרבים והמרתקים שבספר. בסופו נמצא 'קיצור הדברים העולים' ומפתחות מפורטים. ספר מונומנטלי.

סודות שמים וסודות אדם. רבדים חזיוניים וספרותיים בספר 'ליקוטי מוהר"ן' וזיקתם לגאולה ולארץ ישראל. צבי מרק. רמת גן, אוניברסיטת בר אילן, תשפ"ד. 354 עמ'.
(press.office@biu.ac.il)

פרופ' מרק חוקר ומלמד את תורת החסידות באוניברסיטת בר אילן, וכבר כתב כמה ספרים על היבטים שונים בתורת ר"נ מברסלב. ליקוטי מוהר"ן הוא הספר המרכזי של חסידי ברסלב ושל אוהבי תורת רבי נחמן, והספר 'סודות שמים וסודות אדם' הוא עיון מעמיק בדרשות רבי נחמן שמופיעות בליקוטי מוהר"ן, שלטענתו של המחבר יש בהן שלושה רבדים - רובד גלוי של עיון דרשני בפסוקי התנ"ך ובמאמרי חז"ל ובדברי המקובלים, רובד נסתר שבו סודות מהעולמות העליונים שזכה רבי נחמן לראות בחזיונותיו השונים, ורובד נוסף ובו נמצא רבי נחמן 'האמיתי' - שרואה את עצמו באמת כמי שהוטל עליו לקבל ולהעביר תורה ישנה-חדשה מן השמים לארץ, ולהכין את עם ישראל לגאולה השלמה בארץ ישראל. לא פלא הוא אם כן שרוב הספרים שכתב רבי נתן תלמידו של מוהר"ן מתבססים למעשה על ליקוטי מוהר"ן, וכך גם הספרים של גדולי ברסלב בדורות הבאים. לדעתו של פרופ' מרק גם ההחלטה שלא למנות יורש לרבי נחמן קשורה למהותו של ספר ליקוטי מוהר"ן, כי בהיות שזהו ספר מעין-נבואי, שבו משתקפת באופן משמעותי דמותו של רבי נחמן כפי שהיא, התקבלה הדעה שאין צורך ואין אפשרות לחפש למחבר הספר תחליף. שלושה שערים בספר של פרופ' מרק, האחד מוכיח ומציג את

הקשר הישיר בין פרקי ליקוטי מוהר"ן לחזיונות של רבי נחמן, השני דן בהיבטים ספרותיים של הספר, והשלישי מתאר את הקשר העמוק שלו לגאולה ולארץ ישראל. המחבר לא נמנע מלדון בתוכניותיו המדיניות של רבי נחמן להשיב את עם ישראל לארץ ישראל בחסות האימפריה הרוסית, מתאר את דמותם ותפקידם של מקורביו, ומסביר איך נהפך הספר הזה בפרט ורבי נחמן בכלל לגורמים כה מרכזיים בחיי הרוח היהודיים בדורנו. המחבר מקדיש את הספר לזיכרו של אחיו הרב מיכאל מרק שנרצח ע"י מחבלים בדרכו מעתניאל לירושלים, ולזכר אחייניו שלומי מרק שנהרג בתאונה בעת מילוי תפקידו במוסד, ואלחנו קלמנזון ופדיה מרק שנפלו על קידוש השם במלחמת תשפ"ד בהגנים בגבורה על העם והארץ. ה' יקום דמם.

סידור רינת ישראל לשליח ציבור. נוסח ספרד. ערוך ומסודר ע"י הרב שלמה טל ז"ל. מהדורה חדשה מאת הרב יואל קטן. ירושלים, מורשת, תשפ"ה. 619 עמ'.
(wso@shaalvim.co.il)

בימים אלו יצאה לאור ההדפסה השמינית המתוקנת של סידור רינת ישראל נוסח ספרד של המהדורה החדשה שזכיתי לערוך, וההדפסה החמישית המתוקנת של נוסח אשכנז. זה לא מובן מאליו - הוצאת 'מורשת' מוכנה להשקיע לא-מעט כדי שכל שנה-שנתיים תצא מהדורה שבה יתוקנו וישופרו עשרות רבות של פרטים קטנים וגדולים, חלקם בעקבות הערות המתפללים. כך למשל בנוסח ספרד החליט בזמנו שלמה טל שבתפילת ערבית יודפס בסידור הנוסח 'שים שלום', למרות שרבים ממתפללי נוסח ספרד אומרים בערבית 'שלום רב', כדרכו להכריע בין המנהגים השונים של נוסח ספרד על פי נוסח חב"ד. בדרך כלל אני מקבל את הכרעותיו, אולם אחרי הערות וטענות רבות החלטתי במהדורה זו לתקן את העניין הזה, ומעתיק בתפילות ערבית מובאים זה לצד זה שני הנוסחים - 'שים שלום' ו'שלום רב'. וזו רק דוגמא. דוגמא אחרת: התברר שבנוסח אשכנז הקדום כמעט בכל כתיב היד הנוסח בברכת השנים הוא 'ושבענו מטובך' ולא 'ושבענו מטובה' כפי שלכאורה ראוי בברכה שרומזת על א"י, ולכן שיניתי בהדפסה זו את הנוסח ל'ושבענו מטובך'. אבל הדפסה חדשה מתוקנת של סידורי אשכנז וספרד כל שנה-שנתיים היא כבר עניין שיגרתי, הפעם התחדש בסוף-סוף יצאו לאור במקביל גם סידורים לשליח ציבור, גדולים ונוחים לשימוש, בשני הנוסחים (סידור הש"ץ של המהדורה הקודמת יצא רק בנוסח ספרד). הסידורים לש"ץ זהים בעיקרון בתוכנם ונוסחם לסידורים הרגילים, אלא שכדי להקל על שליח הציבור ולהוריד את עלות הסידורים האלו 'איתנו' על השליש האחרון של הסידור, דהיינו שהם מסתיימים אחרי הסליחות, ואין בהם את קריאות התורה, ספר תהילים, 'דבר יום ביומו' והנספחים בסוף הסידור, שבדרך כלל לש"ץ אין בהם צורך. בתחילת הסידור נוסף לקט הערות לש"ץ, ובין השאר כתבתי על פי רבינו הרב מרדכי אליהו זצ"ל שראוי להימנע מלהכניס לתפילות מנגינות שיסודן בשירים חילוניים. אמנם מורנו הרב יעקב אריאל שליט"א העיר לי שהמנהג להקל בזה בקהילותינו, וגם חצרות החסידים משתבחות בניגונים בתפילה שמקורם בשירי רועים גוים וב'מאשרים' צבאיים... אנו עוסקים עכשיו גם בהכנת מהדורה חדשה של סידור רינת ישראל עדות המזרח, וכן מהדורות חדשות של המחזוריים בנוסחים השונים, ה' יגמור בעדנו לטובה.

ספר הכוזרי לרבי יהודה הלוי. עם ביאורים מאת הרב זאב סולטנוביץ'. הר ברכה, מכון הר ברכה, תשפ"ד. 603 עמ'. (sefer@yhb.org.il)

הגדרה יפה מגדיר איש המחשבה והחינוך הרב סולטנוביץ' את ספר הכוזרי בתחילת הקדמתו לספר: בניגוד למקובל שספר הכוזרי הוא דיאלוג בין החבר לבין מלך הכוזרים, דיאלוג שמציג לפני הקורא את עיקרי אמונת ישראל ותורת ישראל - לדעתו הספר הזה הוא דיאלוג שמנהל רבי יהודה הלוי עם המציאות, עם אנשים, עמים, אמונות, תפיסות עולם ותרבויות ועמדות שונות, ובו הוא מבהיר את חזון הגאולה הלאומי והאישי של המאמין האמיתי. החבר הוא לכאורה זה שמגיע מעמדה נחותה אל מול המלך וגם מול הטוענים האחרים לכתר האמת - הפילוסוף והנוצרי והמוסלמי, אך לדברים שהוא אומר יש עוצמה שמתגברת על נחיתות מעמדו ועל הדעות הקדומות נגדו, ואף מחוללת מפנה משמעותי ביוזם המפגש הזה - מלך כוזר. הספר פותח ברקע היסטורי של ספרד ויהודיה בתקופתו של ריה"ל, בתולדותיו ודמותו של ריה"ל עצמו, בסיפור כל הידוע על הכוזרים וממלכתם והתגיירותם והיעלמותם המופלאה מהבמה ההיסטורית, במבנה הספר ודרכו הספרותית והחינוכית ועוד. בהמשך מצוטט ספר הכוזרי כולו על פי התרגום הישן של אבן תיבון (עם כמה תיקונים על פי התרגומים החדשים) כשהוא מופיע באותיות מודגשות, ובתוך הדברים באותיות דקות נמצאים הסבריו והוספותיו של הרב סולטנוביץ', עיתים מאריך ועיתים מקצר. נוסף על כך צורפו לדברים הערות שוליים, ובהם השלמות שאין מקומם בטקסט הביאור עצמו. הרב סולטנוביץ' מדגיש למשל שדווקא אצל המלך הכוונה הטובה ראוי לה שתיבא את האדם למעשה הטוב והמושלם, מפני שהמלך בתוקף מעמדו אינו מוגבל, והוא יכול לפעול בדיוק כפי שמצווה לו מצפונו. אדם רגיל תמיד יכול לומר, לעצמו ולאחרים וגם לריבונו של עולם, שהמציאות כפתה עליו שלא לעשות כפי כוונתו הטובה-בעיניו, ואין ראייה מהמציאות הפגומה שכוונתו לא הייתה מושלמת, אבל המלך מנוע מלומר תירוצים אלו, ולכן הוא הדוגמא הקלאסית למעשה הטוב שחייב להיות מתואם לחלוטין עם הכוונות הטובות. בסוף הספר מנסה הרב זאב ליישב קושיא המטרידה כל לומד כוזרי - איך זה שהמלך מסתפק בכוונה הטובה ומתפלא על כך שהחבר מתכוון גם לעשות את המעשה הטוב ולעלות לארץ, והרי כל הספר מדבר על הצורך בהתאמה בין הכוונה למעשה! והוא משיב: ריה"ל רצה להדגיש את התופעה האנושית המצערת שלעיתים גם אנשים עם כוונות טובות 'מרוב עצים לא רואים את היער'. החיים בנויים מאינסוף פרטים, והרבה אנשים טובים נופלים בדיוק בנקודה הזו - נעלם מעיניהם שהפרטים של חייהם לא מתאימים לכללים שהם עצמם מודים בהם. נספח קצר בסוף הספר מראה את האקטואליות של ספר הכוזרי גם לימינו. יישר כוחם של הרב זאב סולטנוביץ' ושל עוזריו הרבים בישיבת הר ברכה על היצירה החדשה והמועילה שהם מגישים ללומדי התורה ואוהבי החוכמה, יזכה המחבר החרוץ והמוכשר להתחיל עוד ספרים רבים ולסיימם.

ספר כושרות. מדריך הלכתי מעשי ללימוד כשרות. סוגיות, סקירות והדרכות. הרב משה כץ והרב יצחק דביר. אלון מורה, כושרות, תשפ"ד. 645 עמ'. (kosharot@gmail.com)

רוב היהודים בארץ ישראל אוכלים בדרך כלל אוכל כשר. זה ממש לא מובן מאליו, ופעם זה גם לא היה כך, אבל הביקוש הגובר לאוכל כשר גם אצל מי שאינם מקפידים בקלה כחמורה, התייעוש של חלקים ניכרים מייצור ושיווק המזון המגיע לצרכנים שמוריד את הכדאיות של הייצור הלא-כשר, והחוק המחייב שימוש ברוב המוסדות בארץ (צה"ל, מערכת החינוך, משרדי ממשלה ועוד) באוכל כשר בלבד, גורמים לכך שצריך לעשות מאמץ מסוים כדי להשיג אוכל ממש לא כשר. ובכל זאת העובדה הזו עצמה של התייעוש הגובר במערכות הצריכה וההסעדה, של 'הכפר הגלובלי' שמגיע גם לצלחת שלנו, ובעיקר של חוסר מידע ותת תשומת לב לבעיות ותקלות בתחום הזה, גורמים לכך שלא תמיד אפשר להיות בטוחים שמה שנכנס לפה שלנו ראוי להגיע לקיבתו של יהודי שרוצה להקפיד על שמירת מצוות בסיסית, ק"ו למי שרוצה להדר במצוות ולוודא שהוא אוכל כשרות לכתחילית ולא בדיעבדית. לחלל זה נכנס אירגון כושרות. מטרתו להדריך את הציבור בבניית הכשרות המודרנית בעזרת שלל פעולות הכוללות מחקר והתמחות מצד אחד ומסירת מידע נגיש לכל מתעניין מהצד השני, ללא קשר כלכלי לא ליצרני מזון ולא לגופי כשרות משום סוג. נוסף להדרכות פרונטליות בכל רחבי הארץ האירגון מפעיל אתר פעיל ונגיש העוסק בכל נושאי הכשרות, משיב לשאלות ופותר בעיות ומציע אלטרנטיבות, מפרסם מידע בכל אמצעי המדיה ועונה תשובות לאלפיהן לכל דורש. נוסף לידע הרחב הדרוש כדי להכיר את נושא הכשרות חייבים העוסקים בנושא גם להתמקצע ולהתעדכן באופן שוטף, מפני שהפעילות חובקת העולם של ייצור חומרי הבסיס לייצור מוצרי תזונה למיניהם, הניסיון התמידי לחסוך בעלויות, הסודות המקצועיים שלעיתים מסתירים בחובם בעיות כשרות קשות, והתחרות העזה בין היצרנים והמשווקים על פני הגלובוס גורמת לכך שלעיתים אפשר לשאול את השאלות הנכונות רק אחרי פעולות של בילוש ומחקר שאינן נמצאות כלל בידיו ובאפשרויותיו של האדם הפרטי, גם אם יהיה תלמיד חכם ומבין עניין. אפשר להוסיף לקושי להגיע לתשובות פשוטות ובהירות גם את מחלוקות הפוסקים הרבות אפילו בשאלות יסוד בהלכות כשרות (היתר ג'לטין, ביטול איסורים לכתחילה במצבים מסוימים, מתי אפשר לסמוך על גופים רשמיים שאינם רבניים ועוד), את רמות ה'בדיעבד' השונות שלעיתים אי אפשר להימנע מלהתייחס אליהן, ואת הדרישות השונות והמגוונות של הצרכן שבקצה, כדי להבין שרק שילוב של ידע הלכתי מקיף עם קשר הדוק עם גדולי הפוסקים של הציבורים השונים ומומחיות בתחום המקצועי על כל גווניו יכולים להביא את התשובות הנכונות ליצירת כשרות 'לכתחילה'. אחרי הרבה שנים של פעילות נמרצת בנושא החליטו הרב משה כץ, ר"מ בישיבת אלון מורה וראש ארגון כושרות, ויד ימינו הרב יצחק דביר המרכז את פעולות המחקר ההלכתי של האירגון, להוציא לאור ספר שיהיה כלי לכל המעוניין להביא את עצמו ואת ביתו לרמה אופטימלית של כשרות, הראויה לבית יהודי ראוי לשמו. ל"ו פרקים בספר, העוסקים בענייני בשר וחלב (כולל הפרדה במקום ובזמן ביניהם, מוצרי פרווה שאינם פרווה ועוד), חרקים במזון (כולל דרכי אחסנה נכונות, תקלות בדיעבד ועוד), הזהירות מבישולי גויים וחלב נוכרי ויין נסך, פרק מעניין עם הרבה פרטים לא-ידועים על מאכלים האסורים משום סכנה, דיני

טבילת כלים, כללי הכשרת כלים, דיני תערובת ובליעת כלים בקיצור, מצוות התלויות בארץ, הכשרת בשר (כולל דיני ההכשרה בצלייה), פרק חשוב מאוד על נושא ההשגחה במערכת הכשרות (כולל הנחייה מתי ואיך אפשר לקנות מוצרים במקום שאינו מושג כלל, ההבדלים בין כשרות 'רגילה' לכשרות 'מהדרין' לסוגיה, כשרות במוצרי יבוא ועוד), על חומרי גלם וחומרי עזר בתעשיית המזון, כללי כשרות הבשר, העוף, הדגים, הביצים, החלב ומוצריו, הדבש, הפירות והירקות, המשקאות, השמנים, המאפים, הסוכר והמלח והתבלינים, כשרות במוצרים תעשייתיים וכשרות במוצרים שאינם מזון - כלים, חומרי ניקוי, מזון בעלי חיים, גחלים למנגל (גם בהם ייתכנו בעיות!), תרופות, מוצרי קוסמטיקה ועוד. שער שלם עוסק בהדרכה מעשית - פרק גדול ומקיף על התנהלות במטבח על פי ההלכה, כולל עצות עם כללי עשה ואל-תעשה בעיצוב המטבח, איחסון המוצרים, כללי השימוש בכלי פרווה, שימוש הלכתי נכון במדיח כלים, במיקרוגל, במעבד מזון, וגם בקרשי חיתוך ובספוגי ניקוי ובמשטחי עבודה ועוד ועוד. פרקים נוספים עוסקים בכללי ניקוי והגעלת כלים, כשרות במצבים מיוחדים (מקומות עבודה, בתי חולים, נסיעות, נופש, חו"ל ועוד), צרכנות נבונה (בדיקת מסעדות ואולמות וקייטרינג, קנייה בדוכני מזון קבועים וזמניים, זהירות בהשתתפות בקורסי בישול וכו'), הדרכה לצלייה נכונה של כבד ולב ולזהירות בענייני המצוות התלויות בארץ, פרק שלם על תקלות מצויות במטבח ופתרון, ונספח ובו מילון סימוני הכשרות בכל העולם. הספר מסתיים במפתח מפורט ביותר, שמתחיל בהפניה לפרטי דיני אבוקדו ואבטיח ומסתיים במסורות הכשרות של התרנגולים ובכלל ההלכתי 'תתאה גבר'. עבודה ענקית ומרשימה של כל צוות 'כשרות', שלענ"ד ראוי שתהיה בכל בית, ובהישג ידם ובשימושם של כל בני הבית, גדולים וקטנים. כמו שאין כמעט בית מקפיד-במצוות בלי ספר 'שמירת שבת כהלכתה' הנמצא בשימוש תדיר - כך נראה לי שראוי לנהוג בספר חשוב ביותר זה, 'ספר כושרות'. יישר כוחם של הרבנים כץ ודביר מזכי הרבים.

פסקי חלה להרשב"א. עם הערות והגהות ציונים וביאורים. **ביאור הגר"א על הלכות חלה.** עם ביאור משולב 'עלי באר'. רבי חיים גדליה צימבליסט. ירושלים, תשפ"ג. מנב עמ'. (ym5791414@gmail.com)

הרב צימבליסט זצ"ל שנפטר לפני שנתיים היה אחד מגדולי תלמידי החכמים בדורנו. בצעירותו למד בישיבת חברון ובמכון הרי פישל, בהמשך שימש שנים רבות כדיין וכאב"ד, ומאוחר יותר כחבר בית הדין הגדול, במקביל הוציא לאור את ספרי 'תורת הבית' ו'עבודת הקודש' של הרשב"א ע"פ כתיב יד עם ביאורים וציונים, וכן ספרי ראשונים אחרים. לפני מותו הספיק עוד להכין את צמד הספרים האלו על הלכות חלה. כבר יצאו לאור כמה מהדורות מתוקנות של פסקי חלה של הרשב"א, אולם הרב צימבליסט הוסיף הרבה ובעיקר עמד על ההבאות מהירושלמי שבספר, ויצא מתוך ידיו דבר נאה ומתוקן. בנוסף עסק בביאור ביאור הגר"א על הלכות אלו, כדרכו כל חייו להתייחס לביאור הגר"א כראש מפרשי השו"ע. ייש"כ לחתנו ונכדו שסיימו את המלאכה. מתנת פרידה השאיר לנו הגר"ח ג' צימבליסט זצ"ל לקראת עזיבתו את העולם הזה לחיי העולם הבא. תנצב"ה.

פקודיך דרשתי. ספר מדרשי ההלכה על הש"ס, לביאור הדרך בה למדו רבותינו את הפסוקים. איתי אליצור. פסגות, תשפ"ד. שישה כרכים. (08-8502822)

הרב איתי אליצור, לשעבר מתושבי נצרים שבחבל עזה תובב"א ועתה מתלמידי החכמים של היישוב פסגות שבבנימין, מציג לפנינו יצירה מיוחדת במינה בכמותה ואיכותה: חיבור בן שישה כרכים, בס"ה כמעט 3000 עמודים צפופים, ובו ביאור הדרשות שעל פיהם למדו התנאים והאמוראים את ההלכות מתוך פסוקי התורה, ולעיתים גם מפסוקי הנביאים. עבודה ענקית זו, שמסודרת על פי סדר המסכתות והסוגיות של התלמוד הבבלי והמשניות, בנויה על העיקרון שאותו מסביר המחבר שליט"א בהרחבה בתוך שמונים עמודי הקדמתו לספר, שלימוד ההלכות מתוך הפסוקים קדם לקביעת הכללים שבהן התורה נדרשת, דהיינו שהכללים מתארים לאחר-מעשה את דרכי הלימוד של החכמים, ולא שהכללים היו הבסיס שעל פיהם יצרו וניסחו התנאים והאמוראים את הלימוד מהפסוקים שלפניהם. הוא מדמה עניין זה לכללי הפוסקים שב"ד מלאכי למשל, שמתארים את דרכי ההכרעה של הפוסקים ביחסם לדברי חז"ל ולדברי גדולי ישראל הקודמים להם, ולא שכללים אלו היו הבסיס שעל פיו פסקו הפוסקים הקדומים האלו את פסקיהם. לכן לדעתו יש מקום רב להיגיון הפשוט ולהבנת כוונת הכתוב בקביעת ההלכות של חז"ל מתוך הפסוקים, והם משתלבים בהמשך גם בדרכי הלימוד שהתורה נדרשת בהם. לדעתו כלל זה נכון תמיד, ובעיקר בדרשות שנלמדות מתוך דיוק בתיבות המקרא. כך למשל בכרך השישי עמ' תכט הוא מסביר שהדין המפורסם של שמואל "בדקה קרקע עולם וישבה עליה ומצאה דם עליה טהורה, שנאמר 'בבשרה', עד שתרגיש בבשרה", המובא בנידה נח, ב, מתאים לעומק פשוטו של מקרא שהדם היוצא מהאשה מטמא רק כאשר קיומו היה ידוע בעודו בתוך בשרה-גופה, אבל כאשר הוא מתגלה במקום אחר גם כאשר אין ספק שיצא מגופה הוא אינו דם טמא מדאורייתא, ועל כן יכלו חכמים לומר שם 'שלא אמרו חכמים להחמיר אלא להקל, שנאמר ואשה כי תהיה זבה דם יהיה זובה בבשרה, דם ולא כתם'. ואיך יכול להיות 'ידוע קיומו בתוך בשרה'? הוי אומר ע"י הרגשה, כאשר הלימוד בדרך זו מתאים לשיטת האחרונים שגם דם שללא כל ספק יצא מגופה אינו טמא מדאורייתא בלי הרגשה. יישר כוחו של הרב איתי שליט"א על חיבורו החשוב, יגדיל תורה ויאדיר.

קומי רוני. קריאות בפיוטי סליחה ותחנונים מאת משוררי בבל וספרד המוסלמית בימי הביניים. אריאל זינדר. ירושלים, מאגנס, תשפ"ד. 286 עמ'.

(arieldov@tauex.tau.ac.il)

ד"ר זינדר הוא מרצה לספרות עברית באוניברסיטת ת"א, ומתמחה בשירת ימי הביניים וביחסה להגות היהודית בת הזמן. בספר זה הוא מנסה לבחון את התפילות שמחוץ לסדר התפילה הרגיל, את התפילות שהן למעשה דברי שירה וכוסף והתלהבות ורגש וקירבה לה' ובקשה לתשובה שנאמרות בדרך של שירה ופיוט, ובעיקר את אלו הקשורות לימים הנוראים. לא מדובר כאן בספר המבאר פיוטים, למרות שמבוארים בו עשרות רבות של חלקי פיוט

מוכרים יותר או פחות, אלא שבניגוד לגישה של חוקרים רבים ההתייחסות של ד"ר זינדר לפיוטים היא כתפילות וכחלק מעבודת ה' בבית הכנסת, ולא כסוג של שירה שעומדת בפני עצמה. המחבר עוסק בפירוטיהם של שני מרכזים של הפיוט הקדום, זה שבבל בסוף תקופת הגאונים וזה שבספרד בראשית תקופת הראשונים, ומנסה להסביר את התועלת שראו ראשי הקהל והפייטנים ובני הקהילות בדורות האלו, וגם בדורנו, לבקש סליחה מה' דווקא בדרך של שירה ופיוט, איך הבינו הפייטנים השונים מה היא הדרך המיטבית לקבלת סליחה מה' בכל השנה ובעיקר לקראת הימים הנוראים ועוד. בספר מנותחים פיוטים של רס"ג, רבי שמואל הנגיד, ר"ש אבן גבירול, ר"י אבן גיאת, ר"מ אבן עזרא ועוד, והוא כולל ניתוחים ספרותיים ומחשבתיים והיסטוריים מעמיקים.

שבת נחלתו. בירורי הלכה בסוגיות הנוגעות לעם ולארץ. בנימין טבדי. רעננה, לשמה, תשפ"ד. 518 עמ'. (rtbody@gmail.com)

הרב טבדי למד שנים רבות בישיבת מרכז הרב ובישיבת 'מעלה אליהו' בתל אביב, וכבר שנים הוא מכהן כרבה של קהילת 'שטיבל יד בנימין' ברעננה וכראש הכולל להוראה 'בית המדרש לשמה' בעיר, וגם מרביץ תורה בכתב ובעל פה במקומות רבים. מאז פרוץ מלחמת תשפ"ד הוא העביר בשיעוריו הקבועים בשבת אחה"צ בקהילתו, שמושכים קהל רב כולל למדנים ובני תורה, סדרת שיעורים בענייני דיומא - שאלות הלכתיות ציבוריות שעברו לקדמת הבמה בעקבות המצב, בהן בירורים בעניין מצות יישוב הארץ על פי השיטות השונות בראשונים ובאחרונים, כולל המשמעות שיש להקמת המדינה על חובת קיום המצוה הזו ודרך קיומה, בירור ארוך ומעמיק בשיטתו המפורסמת של רבנו חיים הכהן בעל התוספות ובדעת ר"י דיליאון בעל 'מגילת אסתר' על ספר המצוות לרמב"ם בעניין זה, ענייני גר תושב ודיני 'לא תחונם' והיתר מגורי גויים בארץ בימים ההם ובזמן הזה, וכן דיון רחב ועמוק בעניין חובת השתתפות תלמידי חכמים במלחמות ישראל, כולל יחס פוסקי הדורות לכלל 'רבנן לא צריכי נטירותא', דעות הרבנים בתקופת מלחמת השחרור, דעת החזו"א, מקומו של שבט לוי במלחמות לסוגיהן, איזה מצוות נדחות מפני לימוד תורה ובאלו נסיבות, וכל מה שסביב עניינים אלו. את השיעורים האלו העביר הרב טבדי אל הכתב בשפה ברורה ונעימה, בתוספת מקורות ודיונים רבים. ט"ז נספחים נוספו לספר ובהם הערות שהתרחבו ולא היה להם מקום 'על הדף', בין השאר בעניין רמת חובת הסיכון הגשמי והרוחני שיש לקחת כדי לקיים את מצות יישוב הארץ, ההבדלים הקיימים בין עקירת עיקר הדין לצורך שעה או עקירתו לעולם, ועוד הרבה. המחבר כותב בהקדמתו שמורי דרכו בעיון ההלכה ועומק המחשבה הם המהר"ל, האבני נזר, הרב קוק והחזו"א, ושהשילוב שיש בין תורתם ההגותית וההלכתית הוא המכוון גם את דרכו בלימוד והוראה וכתובה, והדברים ניכרים בספר. הערה אחת: בנספח י' דן הרב טבדי בשיטת המאירי, שלכאורה מקבל אותה הרב קוק, על מעמד העמים 'הגדורים בדרכי הדתות', שחלק גדול מהתקנות שציוו חז"ל כדי שנתרחק מהגויים לא נאמרו לדעת המאירי עליהם. הרבה דיו כבר נשפך על דעתו זו גם בהיבטה ההלכתי וגם מצידה המחקרי-היסטורי, וכבר הצביעו

רבים על חוסר העקביות הקיים לכאורה בדברי המאירי בסוגיות השונות הרלוונטיות לנושא, ואין כאן המקום להאריך בכך. אולם מאז ומתמיד פשוט בעיניי לענ"ד שהקישור בין הרב קוק לדעת המאירי, בעקבות דבריו המרגיעים לסטודנט מתלבט באחת מאיגרותיו 'העיקר כדעת המאירי' וכו', אין בו ממש. לא יעלה על הדעת שהראי"ה נטה באמת לדעת המאירי בניגוד לדעת כל הראשונים והרמב"ם והטור והשו"ע ונושאי כליהם, הרי זה מופקע לחלוטין מן הדעת, והאריכות בזה אך למותר. רבנו שלמה המאירי, מגדולי הראשונים, כבודו במקומו מונח גם אם שיטתו בנושא זה תמוהה (ואולי נאמרה רק משום איבה, ושוב אכמ"ל), אך להכניס את הרב קוק למחיצתו בעניין זה בגלל חצי משפט באיגרת פרטית לסטודנט שנושא יחס ההלכה לגויים הטריד אותו - זה ממש לא לעניין. יישר כוחו של ידידי רבי בנימין שליט"א על הרבצת התורה האיכותית שלו, שבאה לידי ביטוי גם בספר חשוב זה.

שירי החול של רבי יהודה הלוי. הדיוואן המקורי עם נספחים. מהדורת יוסף יהלום. ירושלים, מאגנס, תשפ"ד. 683 עמ'. (02-6586659)

פרופ' יהלום מהאוניברסיטה העברית הוא חוקר פיוט ותיק, שחיבר וערך וההדיר ספרים רבים. עתה, אחרי עמל של שנים רבות, כולל ביקור בספרייה הרוסית הלאומית בסנקט פטרבורג עוד כשהעיר נקראה לנינגרד בימי הקומוניזם, וקבלת צילומי כתבי יד ממנה של כתבי יד כאשר זה כלל לא היה מובן מאליו, הוא מוציא לאור מהדורה מושלמת של שירי החול של ריה"ל. במבוא המקיף (134 עמ') הוא מתאר את כל מה שידוע על ריה"ל ועל תולדות חייו בספרד הנוצרית ובספרד המוסלמית ובשמונת חודשי חייו האחרונים במצרים ובמסעו לארץ ישראל באונייה שבו אבדו עקבותיו. הוא מתאר את עריכת שיריו ומכתביו של ריה"ל בחייו ואחרי מותו, ואת גלגולם של כתבי היד הרבים, שרבים מהם מקורם בגניזה הקהירית, ברחבי העולם. בהמשך מובאים האיגרות (כחמישים עמודים) שחלקן נמצאו בגניזה בכת"ק של ריה"ל, ואח"כ יותר מ-400 עמודים של שירים מסוגים שונים, עם הסברים ומקורות ותרגומי ביטויים מערבית בשעת הצורך, עבודה מושלמת. חלק משירי ריה"ל הם חידות משעשעות: מהו 'כלי מכיל לאין תכלית וקצה, והוא קטן, בידך תאחזהו \ ורחוק ממך לתפוש אשר בו ואם [=למרות ש] עין בעין תחזהו? הפיתרון הוא מרָאָה, כלי קטן שאפשר לאחוז ביד ואין גבול ליכולת קיבולו, אך אי אפשר לגעת במה שיש בו אע"פ שהוא נראה בבירור... יש לציין שריה"ל כותב דברים קשים מאוד הן על הנוצרים והן על המוסלמים שונאי היהודים והיהדות, עד כדי כך ששד"ל, מראשוני המהדירים של שיריו, ניסה לפרש דברים אלו כמשלים ולהוציא אותם מפשוטם. נדמה לי שלנו הדברים ברורים מאוד, למשל המשורר אומר ליונה, שהיא כנסת ישראל: 'שדה אדום ושדה ערב הכאיבי \ ובית מחריבייך באף החריבי'. ובמקום אחר: 'ישפוך אלוקים מטר זעם עלי בת אדום, שורשה ירצץ וקיצץ את אמיריה \ ישיב לחיקה גמול בשכול ואלמון, וישכיב כל המונה ככל צלמי אשריה...' הערה אחת: חסר לי בספר מפתח לפי תוכן השירים. ייש"כ של פרופ' יהלום על עבודתו החשובה.

שלמת אליהו. הלכות תערובות. חלק שני. מקורות לשו"ע ולרמ"א וביאורים לביאור הגר"א. שלמה מתתיהו לוונטהל. ירושלים, תשפ"ד. שנד+45 עמ' (loewenthal@neto.bezeqint.net)

הרב לוונטהל, מתלמידי המובהקים של הרב גוסטמן זצ"ל, כבר נודע בשערים בכרכים הקודמים של שלמת אליהו - על הלכות נידה וטבילה, הל' מתנות כהונה וכו' (י"ד סי' סא-עח), הל' בשר וחלב, והחלק הראשון של הל' תערובות (סי' צח-קה), נוסף לכמה ספרי קדמונים שההדיר. גם בכרך זה נמצאת ההדרה פדנטית ודקדקנית של דברי השו"ע ובאר הגולה ובעיקר ביאורי הגר"א, עם מבוא מקיף על היחס בין 'באר הגולה' מאת ר"מ רבסק לביאורי הגר"א נינו, על כתבי היד של ביאור הגר"א ושתי העריכות שעבר, על הפסיקה על פי ביאורי הגר"א, על לשונו הקצרה של הגר"א ועל הדיוק בלשונו ועוד. הרב לוונטהל משלים את מקורות 'באר הגולה' ומבאר בדקדוק את ביאורי הגר"א, ולא משאיר דבר גדול ודבר קטן שאינו מיושב בבהירות ונוחות. הוא מעיד שפֶּשֶׁט בדברי הגר"א גם של אחד מגדולי ישראל, שאינו 'נכנס' ואינו מתיישב בסופו של דבר בלשונו הקצרה של הגר"א - קרוב לוודאי שאינו נכון. בסוף הכרך נוסף קונטרס גדול בשם 'דבריו הם זכרוננו' - פרקי חינוך לתורה של מורו הגאון ר"ז גוסטמן זצ"ל, ובו כ"ה פרקים מעניינים ומרגשים, המצוייז להידבק בחכמים, דרך החובה ללמוד מתוך שמחה, ענייני בין הזמנים, קבלת השפעה מבני הישיבה, מעלת הלימוד בעיון, הנהגת הרב עם תלמידיו, ועוד נושאים רבים הראויים למי שאמרם וגם למי שליקטם.

תולדות אהרן לרבי אהרן מפיסארו. צילום דפו"ר פרייבורג שמ"ג עם הקדמה. אברהם יהודה וייס. ירושלים, תשפ"ב. עז עמ'. (avweiss613@gmail.com)

רבי אהרן היה ת"ח ואחד ממנהיגי יהודי איטליה לפני כחמש מאות שנה, בתחילה חי בפיסארו שבדרום איטליה ובהמשך עבר לנוולארה שבצפונה. ספרו 'תולדות אהרן' נדפס לראשונה בשנת שמ"ג, כעשרים שנה אחרי פטירתו, בעיר פרייבורג שבדרום גרמניה, והוא מראה מקום לדברי חז"ל הקשורים לפסוקי התורה. מאז נדפס הספר בדפוסים רבים של התורה עם המפרשים האחרים, כשהמדפיסים מוסיפים לו זה אחר זה מקורות רבים שלא הוזכרו בו, ובכך שינו לחלוטין את פני הספר. הרב וייס מירושלים שחקר את תולדות הספר גילה והוכיח שהספר המקורי לא היה רק מראה מקום חלקי של דברי חז"ל בתלמוד על פסוקים מסוימים, אלא שבשיתיות קבע דווקא את המקור העיקרי לסוגיא בגמרא, והתעלם מאיזכורים שאינם עיקריים לדינא. הרב וייס הוציא לאור את 'תולדות אהרן' המקורי עם הערותיו על בראשית ושמות, ועתה הדפיס צילום של הדפוס הראשון עם הקדמתו לתועלת הציבור, וישר כוחו.

תולדות פירוש רש"י לתנ"ך. יצחק ש' פנקובר. ירושלים, מוסד ביאליק, 559 עמ'. (Jordan.Penkower@biu.ac.il)

פרופ' פנקובר, איש המחלקה לתנ"ך באוניברסיטת בר אילן, ידוע במחקריו הרבים-מספור

סביב המקרא ומפרשיו, המסורה ונוסח התנ"ך, דקדוק לשון הקודש, פרשנות חז"ל למקרא ועוד. ספר זה כולל ט"ו פרקים שהם עיבוד והרחבה של מאמרים שפרסם מאז שנת תשנ"ד ועד הזמן האחרון בעניין נוסח פירוש רש"י למקרא והתוספות שהכניסו בו רש"י עצמו ותלמידיו. אין צורך להאריך בחשיבותו והיתרה והמופלגת של פירוש רש"י על התורה בפרט ועל המקרא בכלל, שמאות כתיב יד ואינסוף דפוסים שמציגים את נוסחו, עם הבדלים לא מעטים ביניהם, מקשים מאוד על זיהוי נוסחו המקורי באופן מושלם. פרופ' פנקובר מתאר את התהליך שגרם לפירוש רש"י להגיע למעמד המרכזי אליו הגיע, מציג מחקרים שערך במאות כתיב יד ודפוסים ישנים ובהם זיהה תוספות ושינויים שלא נודעו עד הנה, מזהה חכמים עלומי שם שנזכרים בפירושו בחלק מכתבי היד, והכל נעשה בעבודה סיועית כוללת נסיעות לספריות בכל רחבי העולם שצילומי כתיב היד ששוכנים אצלן אינם מספיק ברורים, ואכן הוא גילה בהם אוצרות חדשים. כמובן שלספר נוספו מפתחות מפורטים ביותר, כדרכו של המחבר בכל ספריו. דברי השבח שלו בהקדמה על המכון לתצלומי כתיב יד שבספרייה הלאומית ועובדיו, ועל ההתפתחות הטכנולוגית שמקילה מאוד היום על החוקרים, מעוררים עניין רב.

תורה כפשוטה. במדבר. אליהו עסיס. ירושלים, מגיד, תשפ"ד. 499 עמ'. (02-6330530)

אינסוף ספרים התחברו כבר כפירוש על התורה, אך ספר זה מייחד את עצמו מכמה אנפין: ראשית הוא מחולק לשניים - החלק הראשון הוא פסוקי הספר עם פירוש מילולי קצר לצורך לימוד רציף של הפרשה ולשם הקשבה בעת קריאת התורה בבית הכנסת, והחלק השני כולל את פסוקי הפרשות עם חלוקה לנושאים ומבואות ופירוש מעמיק, פסוקי השירות שבו מודפסים בדרך של תקבולת, והוא כולל הערות שוליים לקריאה צמודת טקסט והערות סיום שאפשר לקרוא אותן בנפרד. הפירוש כולל הקדמות וסיכומים, ומנסה כל פעם להציג תמונה ברורה של הסוגיא הפרשנית, גם כשהוא מנסה לשלב כמה דעות בפרשה במהלך אחד. הפירוש הארוך משלב פשוטו של מקרא עם הגות ומסקנות מוסריות ותורניות. למדתי את הפרשה עם הפירוש הזה בכמה משבתות ספר במדבר ונהניתי מאוד. בהמלצת ידידי פרופ' יוסי עופר החליט המהדיר לסמן את הקמצים בהברות שנפתחו, ואלו שבאים במקום שוא, כקמץ רגיל לפי ההברה ה'ספרדית', ולא בקמץ קטן ע"פ המקובל במדע הדקדוק, וטוב עשה, שהרי אין לנו אלא מסורת הקריאה המקובלת זה דורות בכל הקהילות שידעו להפריד בין קמץ רגיל לקמץ קטן, וכמקובל למשל בסידור 'רינת ישראל' ולא כפי שהוחלט לנהוג בסידור 'קורן' (השאלה המפורסמת של צ'הוריים או צ'הוריים...; צ'הוריים הוא סתם שיבוש).

תורת המחנה. שאלות ותשובות בעניינים שכיחים במסגרת השירות הצבאי, למנהגי העדות השונות. חלק א. מהדורה שניה. ת"א, הרבנות הצבאית הראשית, תשפ"ב. 386 עמ'. (03-5695170)

הפעילות של הרבנות הצבאית במלחמת תשפ"ד שאנו עדיין בעיצומה מרשימה לכל הדעות, גם בנושא זיהוי החללים וגם בנושאים האחרים שהיא אמונה עליהם. פוסקי ההלכה של

הרבנות הצבאית לא נמנעו מלהכריע גם בשאלות כבדות ביותר ולפרסם את פסקיהם ברבים, וגם אם היו שחלקו עליהם אפילו בתקיפות - כבודם וכבוד פסקיהם עדיין במקומו מונח. כל זה לא קשור לספר זה שיצא לאור כבר לפני שנתיים, והוא כולל למעלה מ-300 סעיפים בכ"ח פרקים המסודרים בשישה שערים - השכמת הבוקר כולל הלכות ציצית, תפילת שחרית, הלכות סעודה, תפילת הדרך וברכות ההודאה (הגומל ושהחיינו), זכר לחורבן, והלכות מנחה וערבית כולל קריאת שמע על המיטה, דחינו השליש הראשון של שו"ע או"ח. זוהי מהדורה שנייה, בה נלקטו ונערכו פסקים שהוכרעו ברבנות הצבאית בעקבות שאלות 'מן השטח', בין השאר בתקווה 'לעשות סדר' בהנהגות השונות שמקורם בפוסקים מחוץ למערכת הצבאית, הנהגות סותרות בעניינים הלכתיים שונים שגורמות לאי הבנות ולתקלות. ברור שאי אפשר יהיה לכפות חייל פלוני לנהוג שלא כפי שהורה לו רבו בעניין מסוים, ומצד שני גם הרב ברוב המקרים יסכים שבמקום שקיימת פסיקה מפורשת ומנומקת של המערכת הממונה על שמירת ההלכה בצבא יש לקבל אותה, כדין מרא דאתרא או כמנהג המקום לפחות. דוגמא אחת: בעמ' 350 דנים העורכים באמירת ברכת 'המפיל' בשינה ארעית באמצע תרגיל לילה או בנמנום בשעת נסיעה לילית וכד'. מסקנתם: אם השינה ה'ארעית' הזו אמורה לקחת חצי שעה ויותר, ואם לא אמורה להיות שנת קבע אחרת בלילה זה, אזי בשינה במארב (בהיתר כמובן, אחרת זו מצוה הבאה בעבירה) או באמצע תרגיל, כשבאופן טבעי המדובר בשינה טרופה ולא נעימה וחלקה, אין לומר 'המפיל' בשם ומלכות, אבל אדם שיודע שהוא ישן היטב בנסיעה יכול לברך 'המפיל' לקראת השינה בשעת נסיעה גם כשהוא לבוש בבגדיו ובמצב ישיבה. פסק מאוזן ומתקבל. ישר כוחם של הרב איל קרים שליט"א וצוותו על פועלם הרב.

תורת הקדמונים. חלק ג'. בירורי הלכה מנהג ואגדה על פי רבותינו הראשונים והקדמונים. עמנואל מולקנדוב. פתח תקוה, תשפ"ד. (e9074716@gmail.com)

הרב מולקנדוב הוא ת"ח מופלג, מאברכי כולל 'עטרת שלמה' בפתח תקווה. ספרו, שהוא החלק השלישי בסדרת 'תורת הקדמונים', עוסק בקכ"ג נושאים מכל חלקי השו"ע, כאשר, כפי שהוא מרחיב בהקדמה לספר, דרכו היא לחפש וגם למצוא גירסאות מתוקנות יותר של הספרים שהם מקור ההלכה והמנהג, ולעיתים הוא רואה צורך לתקן את ההנהגה למעשה על פיהם. מדובר בעניין עדין ואף מסוכן, שהרי - כמו שכותב בהסכמתו הדיין הרב גדעון בן משה - 'צריכים אנו בכגון דא זהירות רבה שלא לנטות בקלות ח"ו מדברי רבותינו בעלי השו"ע', וידועה הסתייגותם הנחרצת של פוסקים רבים לשינוי הלכות ומנהגים על פי מחקרים וכתבי יד. ובכל זאת האמת צריכה להיחשף ולהיאמר, והעושר הגדול היום של ספרי קדמונים מתוקנים על פי כתבי יד, ומחקרים אמיתיים ודייקניים עם השפעה על נושאים תורניים, לא יכולה להשאיר אותנו שווי נפש. הרב מולקנדוב טוען גם שהרבה מהסתירות-לכאורה בדברי המחבר בשו"ע הן למעשה אי הבנה פשוטה: בשו"ע מרן הבי"ב מציג בקיצור את דבריו בבית יוסף באותו מקום, ויש תמיד לחפש במקומות אלו בבית יוסף עצמו, ואז בדרך כלל נמצא שבמקום אחד נמצא עיקר הדיון בעניין ובמקום השני הוא הובא דרך אגב, או שאחרי הבאת הדברים שמובאים בקיצור בשו"ע כתוב בב"י שאין נוהגים כן וכד' - ובשו"ע הקצר זה לא

נכתב, כך שלמעשה כמעט שאין סתירות בין דברי מרן בשו"ע כי הרי בבית יוסף כמעט שאין סתירות (עניין זה נוגע גם בכללים וכללי-הכללים של סתם ו"א בשו"ע, שיש מקום לדון בהם טובא). רק כמה דוגמאות מהדיונים המרתקים והמשכנעים בספר: אין שום איסור לגבר להיות בחדרו במצב שגופו מגולה (חוץ ממקום הערווה כמובן), ואין חובה כלל 'להתלבש מתחת לשמיכה' כפי שכתוב בכמה אחרונים; הוא קובע ששיטת הראב"ד במספר פתילי התכלת בציצית (שתיים מתוך שמונה) היא השיטה המרכזית והמחייבת, בין השאר כי כך משמע בכמה מדרשים ופיוטים עתיקים; ניתן ליפול אפיים באופן שונה מהציבור, ואין צריך לחשוש ל'לא תגודדו'; לרוב הראשונים יש לכתחילה להסב בליל הסדר רק בהטיית הגוף מעט שמאלה, ואין צורך לטרוח יותר מזה; מותר לכתחילה להדליק את נרות החנוכה בשמן זית שאינו ראוי לאכילה ('שמן למאור'); כל מי שידוע מה זו שבת ומחללה נחשב מחלל שבת בפרהסיא לכל דיניו, ואין לסמוך על הקולות שמפקיעות כמעט לגמרי את דין מחלל השבת מההלכה; בגלל הספיקות הרבים שיש בכתובת סת"ם ספק גדול אם מקיימים מצוה בכתבת ספר תורה בימינו, ועדיף לקנות ספרים שלומדים בהם תורה, שכך מקיימים בוודאי את המצוה לפחות לפי שיטת הרא"ש; ועוד רבים. גם דברי אגדה מעניינים הובאו בסוף הספר. כל הברכות לעילוי הלמן הרב מולקנדוב שליט"א, שיזכה להפיץ עוד הרבה תורה בכתב ובעל פה, ולהיות לאחד הגדולים אשר בארץ.

רצוני לזרז בזה למזורזים, שכמותכם ירבו בישראל, ולהזכיר את הדברים היסודיים של אופי ההכנה אשר אנו צריכים לעסוק בה להשלמתנו האמיתית בצאת השנה, ולהכין את עצמנו לאור ימי הקודש, יום הזיכרון, ימי התשובה בכלל ויום הקדוש יום-הכיפורים, וימי השמחה חג הסוכות ושמחת תורה, הבאים עלינו לטובה בעזה". יסוד כל טוב בעדנו ובעד כל ישראל ובעד כל העולם כולו, שהננו כל כך תאבים להאירם באור ד', הוא החפץ הנכון שנקבע בנפשנו לקדושה ולעילוי, שאיפת בהירות השכל, והגברת הופעתו עלינו, שאיפת יושר הלב שכל חמדת המידות הטובות קשורים בו, שאיפת טהרת החיים, טהרת המעשים, הדיבורים, וכיוצא בהם כל ערכי החיים הפנימיים והחיצוניים. ומהיכן אנחנו שואבים כל אלה, הלא מתוך אוצר החיים האמיתיים, מן התורה הקדושה מעיין חיינו וחיי כל העולמים.

מרן הרב קוק זצ"ל. מאורות-התורה עמ' פב-פג

את ספרי מכון שלמה אומן וספריית משעול ניתן להשיג באתר
'מכון שלמה אומן' או בדוא"ל: machonsmaag@gmail.com
או בטלפון 08-9276664

חדש!

יצא לאור

הכרך הראשון של הסמ"ק

ספר 'עמודי גולה'

ע"פ כתבי היד והדפוסים הראשונים
במהדורה חדשה, מתוקנת ומוערת,
עם הפרדה משופרת ע"פ כתבי היד בין
דברי הסמ"ק להגהות רבנו פרץ.

חדש!

פירושי רש"י ורשב"ם על פרק 'ערבי פסחים'

על פי כתבי יד עם הערות וציונים
במהדורה חדשה ומתוקנת ומורחבת
ובצירוף דפי הגמרא
ממהדורת 'עוז והדר'.

חדש!

סמ"ג עשין כרך ב

בשעה טובה ומוצלחת יצא לאור ע"י
מכון שלמה אומן כרך נוסף בסדרת הסמ"ג השלם -
עשין כרך ב הכולל את מצוות עשה פב-קכב
עם פירושי ראשונים ואחרונים מכתבי יד ומדפוסים ראשונים
בתוספת מקורות, ביאורים, ציונים ילקוט שינויי נוסחאות
ותוכן מפורט

הכרך השלישי והאחרון של חלק העשין ייצא לאור בעז"ה השנה.

